

ALISHER NAVOIY IJODI VA BOLALAR ADABIYOTI

Abdullayeva Gulnoza Vohidjonovna,
o'qituvchi, FDU, vohidjonovna87@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiy asarlarining ma'rifiy - didaktik tahlili asosida bolalar adabiyotida o'rganilishi maqbul bo'lgan she'r va hikoyalari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Xamsa, obraz, majoziy obraz, didaktika, komil inson, ma'rifiy-estetik funksiya.

Annotation: In the article the analysis of examples of stories and fiction that are acceptable to study in children's literature are considered based on the didactic analysis of Alisher Navoiy works.

Keywords: Alisher Navoiy, Khamsa, image, figurative image, didactics, perfect person, educational-aesthetic function.

Bolalar adabiyotiga dunyo miqiyosida badiiy-estetik hodisa, so'z san'ati sifatida yondashish va ijodkorning individual uslubi, badiiy mahoratini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbek bolalar adabiyoti fan sifatida XX asrning boshlarida yuzaga kelgan bo'lsa ham, bolalar kitobxonligiga doir asarlar xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot namoyandalari, xususan, ulug' mutafakkir, shoir Alisher Navoiy asarlarida ham o'z ifodasini topgan. Binobarin, ilm - ma'rifat bola tarbiyasida muhim o'rin egallaydi. Uning asosiy xususiyati faqat adabiy - estetik emas balki, ma'rifiy – tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan ham ajralib turadi.

Navoiy ijodida bola tarbiyasiga, odob-ahloq, ilm-ma'rifat masalalariga bag'ishlangan asarlar keng o'rin egallagan. Mutafakkir bolalarni ilm-hunar egallashga, mehnatni sevishga undaydi, shu bilan birga har bir inson egallagan ilm va hunarini xalq, vatan manfaatlarini yo'lida sarf qilish zaruriyatini alohida ta'kidlab o'tadi va asarlarida maktab xalqqa nur keltirishini, unga to'g'ri yo'l ko'rsatishini, bolalarni ilmu ma'rifatli bo'lishga asosiy vosita ekanligini ifoda etadi. Jumladan, ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlarini asarlarida komil insonlar sifatida tasvirlagan ijobiy obrazlar orqali bayon qiladi.

Bolalar tarbiyasiga oid fikr-mulohazalarini "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Mahbub ul-qulub" kabi asarlarida keng bayon etadi. Zero, bolalar adabiyotining muhim vazifasi yosh avlodni komil inson darajasida tarbiyalashdir. Hayotning mezoni bu insonning faoliyati, xatti-harakati, sifati va fazilatidir. Har bir inson hayotini o'zi uchun ham, butun jamiyat uchun ham foydali bo'lgan xizmatga bag'ishlashi, kasb-hunar o'rganishi, ma'rifatli bo'lishi, yaxshi fazilatlarni egallashi kerakligini "Xazoyin ul - maoniy" asarida keltirilgan baytlarda ham ko'rishimiz mumkin.

Bu gulshan ichra yo'qtur baqo guliga sabot,

Ajab saodat erur chiqsa yaxshilik bila ot.

Ushbu mashhur baytda shoir kishilarni to'g'ri, halol, rostgo'y, sahovatli, hikmatli, marhamatli, oqil va odobli, shuningdek, ma'rifatli bo'lishga chaqiradi, yomon odatlarni qoralaydi. Yaxshi xislatlar insonga yoshligidan boshlab singdirib boriladi va Navoiy ayni shu jarayonni inobatga olgan holda yoshu kattalarga birdek tarbiya bo'ladigan qarashlarni ifoda etadi. Ikkinchi misrada keltirilgan "ot" so'zi omonim(tajnis) so'z bo'lib, nom ma'nosini anglatadi. Inson dunyodan o'tib ketadi, lekin el-yurtga yaxshilik qilgan kishining nomi boqiy bo'lib qoladi. Navoiy ushbu misralarida inson ma'naviyatiga, xulq-atvoriga e'tibor qaratgan bo'lsa, "Mahbub ul- qulub" asarida odob-axloq masalalari bilan birga ilm-ma'rifatli bo'lishga, uni qadrlashga chaqiradi.

Oz-oz o'rganib dono bo'lur,

Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.

Navoiyning ushbu hikmati xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan maqollarga yaqin bo'lib, ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Unda insonni-bolaning kamolga yetishish bosqichlaridan biri ilm-ma'rifat ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Xamsaning "Hayrat ul - abror" falsafiy-ta'limiy dostonida ham kishilarga ta'lim-o'g'it berish masalalariga katta e'tibor bergan. Xususan, saxiylik, odob va kamtarlik, ota-onaga hurmat, rostgo'ylik-

to'g'rilik, adolat, ilmning foydasi haqida batafsil to'xtalib o'tadi. Dostonning oltinchi maqoloti odob va kamtarlikni ulug'lab, ta'lim-tarbiyaga doir fikr mulohazalarni bayon qilishi bilan birga, takabbur va odobsiz kishilarni qattiq qoralaydi. "Adab da'bidakim, kichiklarga mujibi saodatmandliq va ulug'larga boisi sarbalandliq durur va tavozu' vasfidakim, "dol" dek qaddini xam qilg'on qadamin davlat farqig'a qo'yar va hayo riyozidakim, har kishi kirsra rahmat yog'inlari birla serob bo'lur (Adablilik odati to'g'risidakim, kichiklarga baxtiyorlik sababi, ulug'larga esa yuksak martabalilik boisidir; tavozu' vasfidakim, "dol" dek qaddini xam qilgan qadamini baxtning boshiga qo'yadi va hayo nuri haqidakim, biron kishi buning ichiga kirsra rahmat yomg'irlari bilan serob bo'ladi).[1.Alisher Navoiy, 2006: 111,311]. Maqolatning kirish qismida odob-axloq masalalariga bag'ishlangani, adab kichiklarga baxtiyorlik va ulug'larga martabalilik yomg'iri ekanligini aytib o'tadi. Misralardagi "kitobat" badiiy san'ati ta'sirdorlikni oshirgan, ya'ni "dol" harfi qaddini bukib turishini tavoze – kamtarlikka qiyoslaydi. Odob-axloqning bosh mezoni bo'lgan ota-onaga hurmat, ularni rozi qilishlik joizligini quyidagi baytlarda keltirib o'tadi.

Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano boshig'a.
Ikki jahoningg'a tilarsen fazo-
Hosil et ushbu ikkisidin rizo.

Tun-kunungg'a aylagali nuri fosh,
Birisin oy angla, birisin quyosh. [2.Alisher Navoiy, 2006:111-311].

Bu maqolatda bola tarbiyasi, uni o'stirish, o'qitish va balog'atga yetkazish to'g'risida hamda bu borada ota-onalarning vazifalari haqida fikr yuritadi, shu bilan birga yoshlarning ongiga ota-onaning xizmatini bajarish, hurmat qilish, ularga nisbatan hamisha mehr-muhabbatli bo'lish, itoat etish, rozi qilishga chaqiradi. Navoiyning ushbu baytlari bolalarga didaktik jihatdan muhimdir. Ota-onani oy va quyosh deb ta'riflaydi, bu o'xshatish bolalar tafakkuriga ham mosdir. Shuningdek, ota-onani oy va quyoshga mengzash xalq og'zaki ijodidagi motivlarda ham mavjud. Suv va havo tabiat hamda barcha mavjudotlarga qanchalik zarur bo'lsa, oy va quyosh ham birdek zarur. Demak, har bir bolaning, qolaversa, insonning hayotida ota-onaning o'rni beqiyos, ularning haqqini ado etishga kishi o'qiz, ularning oldidagi vazifa va burchlarni bajarish yoshu kattalarning farzidir. Dostonning o'ninchi maqoloti rostgo'ylik, halollik va to'g'rilikka bag'ishlangan. Navoiy to'g'rilik va rostgo'ylikni ulug'lash bilan kishilarni rostgo'y va to'g'ri bo'lishga chaqiradi, yolg'onchilik va egrilikning zararli oqibatlarini fosh etadi. Bu fikrlar bolalar tarbiyasida katta ahamiyatga ega va bu asarlarni maktab darsligiga kiritilishi ham bejiz emas. Shoir yolg'on so'zlashning yomon oqibatini "Sher bilan Durroj" masalida yolg'onchiligi tufayli ovchining tuzog'iga tushgan Durroj obrazida hikoya qiladi. Hikoyada keltirilgan obrazlar bolalar dunyoqarashiga mos keladi, ya'ni majoziy (hayvonlar) obrazlar bolalar diqqatini o'ziga tez jalb qiladi [3.G.Abdullayeva. –B.561.].

Dostonning o'n birinchi maqoloti ilm-fanga, ilm ahliga bag'ishlangan bo'lib, unga yuksak baho beradi, kishilarni ilm olishga, olimlarni izzat-hurmat qilishga chaqiradi.

Ilm osmonining yulduzlardek baland martabaliligi haqidakim, bilimsizlik tunini yoritish uchun "ayn"ni quyosh, "lom"ni oy, "mim"ni kunduz kabi ifoda etadi [4.Alisher Navoiy, 2006: 336]. Shoir o'ziga xos o'xshatishlardan foydalanib, bilimsizlikni qorong'u tunga, ilmni esa tunni yorituvchi quyosh va oyga hamda kunduzga mengziydi. Olimning vujudi baxtsiz bo'lsa ham quyoshdek yuksakligi, johilning esa butun borlig'i boylik, mol dunyoga to'la bo'lsa ham tuproqdek xor (past) bo'lishini ifoda etgan. Bunday mohirona o'xshatish bola tafakkuriga tasir qiladi va tarbiyaviy-estetik jihatdan ijobiy xarakterga ega.

Navoiy "Farhod va Shirin" dostonida esa, Farhod obrazi orqali bolalarga o'rnak bo'larli komil insonni tasvirlagan. Farhod yoshligidanoq ilm-hunarga, mehnatga qiziqishi katta bo'lgan, juda aqlli, zeharli bola bo'lib, maktabda qunt bilan o'qiydi. Tibbiyot, matematika, mantiq fanlarini tez o'rganib oladi, bu qiziqishini ko'rgan otasi jahonning mashhur olimlarini keltiradi, ular Farhodga turfa fanlardan saboq beradi va u tez o'rganib oladi, pinhoniylar unga o'z sir-asrorini ochadi, natijada bilimdon va

zukko inson bo'lib yetishadi. Shoir Farhod obrazini bunday tasvirlashi orqali bolalar tarbiyasiga ota-ona bee'tibor bo'lmasligi kerakligini aytib o'tadi. Zero, bugungi kun talabi ham shunday.

O'qub o'tmak, uqib o'tmak shiori,

Qolib yodida, sahfa-sahfa bori.

Farhod qunt bilan o'qigani uchun ma'no-mazmunini tushunib olardi, o'qish va uqishni hayotining shoriga aylantirgan va shu sababli ko'p ilmlarni egallagan. Navoiy bu fikrlari orqali bolalarni ilmni puxta egallashga chaqirib, ularni tarbiyalash va o'stirish yo'llarini ko'rsatadi. Har tomonlama mukammal, ma'nan va jismonan sog'lom, ko'ngli, dili, ko'zi pok yetuk yigit timsolida namoyon qiladi. E'tibor bersak mutafakkir jismonan, ya'ni tan sog'lomligiga ham alohida e'tibor beradi. Ruh va tan sog'ligi inson ko'rki ekanligi, ikkisi birligini asarlariga singdiradi. Farhod sangtaroshlik, rassomlik va naqqoshlik hunarlarini ham mukammal o'rganadi. Olgan ilm va bilimlari hamda o'rgangan hunarlari xalq farovonligi uchun xizmat qiladi, "Hayot daryosi" kanalini va "Najot dengizi" hovuzini qazishda jonbozlik ko'rsatadi.

Hunarni asrabon netkumdir oxir,

Olib tufroqqami ketkumdir oxir.[5.Alisher Navoiy, 2006: 147].

Farhod o'rgangan ilm-hunarlarini ishga solib Arman diyoriga suv keltiradi. Navoiy boshqa ilm va hunar ahliga o'rnak bo'lishi uchun ham ushbu baytni keltirib, ularning o'rganganlari xalqning farovon hayot kechirishi uchun sarflanishi zarurligini ta'kidlab o'tadi. "Farhod va Shirin" dostonida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g'oyalari yosh kitobxonlar ma'naviyatiga ham ijobiy ta'sir etadi va ularning xalq, vatan uchun kerakli inson bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi.

Navoiy ijodida yomon odat va xulq-atvorlarni qoralashi, olijanob insoniy fazilatlarini qadrlashi, bolalarni o'qish, o'rganish va yuksak odobli, a'lo xulqli bo'lishga chaqirishi katta ahamiyatga ega bo'lib, bolalar adabiyotining shakllanishida juda muhimdir va yaratgan obrazlari ham bolalarga o'rnak vazifasini bajaradi. Mutafakkirning bir qator axloqiy-talimiy qarashlari bugunda ham o'z qimmatini saqlab kelmoqda, va yosh avlod kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi, shu bois ham uning bola tarbiyasida didaktik ahamiyatga ega asarlari maktab darsliklariga tili soddalashtirilgan va tabdil qilingan holda kiritilgan, bu esa yoshlarimizning tafakkur tarzini ma'naviy-ma'rifiy, estetik, ijtimoiy-siyosiy jihatdan shakllanishiga xizmat qiladi..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. "Хайрат ул-аброр". Ғофур Ғулум. –Т.: 2006. –Б.111, 311.
2. Алишер Навоий. "Хайрат ул-аброр". Ғофур Ғулум. –Т.: 2006. –Б. 336.
3. Abdullaeva G. V. The Issue Of Lyric Heroism In Children's Poetry.. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). - Peer Reviewed journal Volume: 7 1 Issue: 5 | May 2021|| Journal DOI: <https://doi.org/10.36713/epra.2013> || SJIF Impact Factor 2021: 8.047 || ISI Value: 1.188. ISSN (Online): 2455-3662. – B.561.
4. Алишер Навоий. "Хайрат ул-аброр". Ғофур Ғулум. –Т.: 2006. –Б. 336.
5. Алишер Навоий. "Фарход ва Ширин". Ғофур Ғулум. –Т.: 2006. –Б.147.
6. **Gulnoza Vohidjonovna Abdullaeva. Formal Research In Children's Poetry And The Poetic Mastery Of The Author. The American Journal of Social Science and Education Innovations.** Doi: <https://doi.org/10.37547/taisseiA/olumeo3lssueo> 3-34 – B.240-243
7. Abdullayeva G. Landscape in children's poetry. International Conference On Research Identity Value And Ethics. Hosted From USE, April 30. 2022. <http://www.conferenceserie.info/index.php>. –B.532-534.
8. Abdullayeva G. Poetics of educational poems in children's literature. TJE - Thematic journal of Education ISSN 2249-9822. <https://10.0.20.161/zenodo.6467324>. B.43-51.